

Budizam, ekologija i osjetilna spoznaja*

Samo Škrbec

Institut za ekologiju, Ljubljana

Sažetak

»Ljudska bića uništavaju okoliš na sličan način kao što uništavaju i jedni druge... ozdravljenje i nadmašivanje toga jedino je moguće ozdravljenjem osobne, elementarne povezanosti s pojavnim svijetom.« (Chogyam Trungpa). Pretpostavke zbunjujuće metafizike dovele su nas do rascjepa i otuđenja misli i tijela, tijela i planeta, pa i do rascjepa između čovjeka i drugih živih bića. Za ekologiju je vrlo značajno da uspostavi i sačuva spoznaju o našoj međusobnoj povezanosti, odnosno da oživi osjećaj međusobne povezanosti svega živog i neživog.

Budizam je razvio čitav niz uvida u poteškoće koje se pojavljuju na svakom koraku širenja ograničene identifikacije s vlastitim egom. Sljedeću poteškoću možemo savladati tek kada ego počnemo gledati kao nešto što nije više rastavljeno od prostora u kojem sve postoji, počinje i umire. Identifikacija s pojavnim svijetom kao s nečim što nije rastavljeno od nas zahtijeva iskrenost i prosudbu srca i intelekta. Tek odatle, pa nadalje možemo početi s drugačijom percepcijom svijeta.

Ključne riječi: budizam, ekologija, osjetilna spoznaja, spoznaja

UMJESTO UVODA

Ako u vama postoji imalo pjesnika, a i ne sumnjam da ga nema, jer u protivnom se ne biste bavili ekologijom, možete vidjeti da u ovom listu papira lebdi oblak. Bez oblaka nema vode; bez vode ne mogu rasti drveća, a bez drveća nema papira. Oblak je cijelo vrijeme ovdje, u ovom listu papira. Možemo kazati: »list papira je izrađen od ne-papirnatih elemenata«. Naime, papir je izrađen od toliko velikog broja nepapirnatih elemenata. Kada bismo sve vratili unazad, u njihovo izvorno stanje, pokazalo bi se da je papir prazan. Prazan čega? Prazan svojeg razdvojenog i neovisnog postojanja. Prazan u smislu da je pun svega. Cjelokupni univerzum je u njemu.

Zbunjujuće metafizičko uvjerenje o neovisnom egu, što je Gregory Bateson nazvao »epistemološka pogreška zapadne civilizacije« (Bateson, 1972:234) i Alan Watts »u kožu zapakiranog ega« (Watts, 1989:112), dovelo je do otuđenja između misli i tijela, našim tijelima i zemljom, između ljudske vrste i drugih oblika života. Više nego ikada je prijeko potrebno da se obnovi percepcija na razini srca i spoznaje o međusobnoj povezanosti. Međutim, sve dok to otuđenje i taj raskol ne ozdravi, ne možemo se nadati nikakvom trajnom rješenju za probleme okoliša koji uništavaju i muče Zemlju.

Chogyam Trungpa: »Ljudska bića uništavaju okoliš, na sličan način kao što uništavaju i jedni druge... ozdravljenje našeg društva moguće je jedino uz ozdravljenje osobne, elementarne povezanosti s pojavnim svijetom« (Trungpa: 1988:125). Što u

* Rad je prezentiran na interdisciplinarnom znanstvenom kolokviju »Tijekovi i mijene mišljenja, svijeta i čovjeka«, Zagreb, 24. i 25. veljače 2000.

ovom primjeru znači ozdravljenje? Prvenstveno temeljiti preodgoj koji bi obnovio duboki osjećaj za međusobnu povezanost svega živog. Takav odgoj mora pobuditi kako teoriju tako i praktične metode, koje bi omogućile ponovni osjećaj međusobne povezanosti, bol i spoznaju o onome što se događa s planetom. Takav odgoj ujedno mora pobuditi i suosjećanje koje je potrebno za obnovu u cijelosti.

Duboko iskustvo međusobne povezanosti života je često vrlo teško održavati. Bol koju osjetimo kod rušenja drveća zapravo je oglašavanje boli njihovog tužnog kraja. Ekološka statistika nam govori da je u posljednjih pedesetak godina, zbog utjecaja čovjeka na okoliš, izumrlo nekoliko tisuća biljnih i životinjskih vrsta. Na konceptualnom je području to potpuno jasno. Međutim, postavlja se pitanje koliko se duboko u nama urezala spoznaja i osjećaj da se te vrste neće vratiti čudom i koliko duboko moramo biti potreseni da počinjemo djelovati?

Norveški ekofilozof Arne Naess u eseju **Self. Realization: An Ecological Approach to Being in the World** (Drengson i Inoue, 1995) tvrdi da proces sazrijevanja čovjeka zahtijeva postupno širenje vlastite identifikacije, odnosno samorealizaciju. Pod tom formulacijom smatra zapravo drugačije doživljavanje samoga sebe. Najčešće smještamo svoj Ja negdje u tijelo ili ga, pak, identificiramo s nejasnom idejom o umu koji je smješten negdje u tijelu. U nekom drugom slučaju, na primjer Ja identificiramo s profesijom, djecom ili drugim članovima obitelji.

Silom prilika se rijetko identificiramo s neznancima, drugim članovima ljudske vrste. Možda, eventualno tek kada nas međusobno poveže humor ili zajednička patnja. Međutim, skoro nikada se ne poistovjećujemo sa članovima drugih vrsta. Svaka samorealizacija, o kojoj govori Naess povezana je upravo s iskustvom te sveobuhvatne identifikacije. Odrastanje u zrelog čovjeka odnosi se na širenje identiteta nekog pojedinca – širenje ega izvan tijela, izvan obitelji, izvan kruga prijatelja, izvan naroda, rase, ljudske rase, izvan svih živih bića do poistovjećivanja sa svime što postoji.

Budizam je pokazao da je uvjerenje o razdvojenom egu poteškoća koja se uvijek iznova javlja na svakom koraku širenja identifikacije. Spomenuta poteškoća je savladana tek na kraju kada ugledamo da ego nije razdvojen od prostorne dimenzije u kojem se pojavljuje, postoji i propada. Poistovjećivanje s drugima, što u osnovi i nije nešto ontološki strano, proizvede istinsko i autentično priznavanje postojanja svega što jest. Priznavanje iz srca jest ujedno i priznavanje intelekta. Smatra se da je upravo takvo iskreno i izvorno priznavanje postojanja drugoga, kao nešto ne–separirano od nas, prava percepcija svijeta.

U ovom smo životu imali prilike čuti cijeli niz ugodnih i primamljivih ideja. Naravno, i te koje se razrađuju i iznose u ovome članku mogu se svrstati u u ostalu »kramu« ideja u prenatrpano skladište povijesti ideja ako ih ne slijedi iskustvo. Možemo li ih uopće iskusiti? Najveća poteškoća za savladavanje ograničenih emocija ega u najvećoj mjeri može se pripisati misaonim modelima koje nam je u nasljedstvo ostavila znanost XX. stoljeća.

Ta su uvjerenja toliko duboko ukorijenjena u naše društvo da ih čak ni radikalno drugačija spoznaja tek lagano pobija. Djeca ih usvajaju i prihvaćaju mnogo ranije, nego ih mogu i kritički ispitati – takva uvjerenja ostanu dio naše predsvjesne spoznaje i spoznajnog sustava kojeg najčešće ni mi sami nismo svjesni. Živimo u konceptualnom sustavu koji gleda na prostor i vrijeme kao na neke prazne posude unutar kojih se prema već unaprijed utvrđenim zakonima kreću različiti predmeti. Ti su predmeti

životinje, biljke i naravno, naša vlastita tijela. Uvjereni smo da su svi predmeti već u samom temelju međusobno rastavljeni, da ontologiju svojeg postojanja izvode iz svoje vlastite materije, strukture i organizacije. Interakcija s ostalim predmetima u njihovoj blizini je isključivo slučajna jer se prema definiciji spoznaje radi o razdvojenim entitetima. Zbog ograničenosti izvora jedini način djelovanja tih zatvorenih sustava da prežive jest natjecanje i »preživljavanje najjačeg«. Što više, zbog takve duboko ukorijenjene metafizike, prisiljeni smo vjerovati da su svi mentalni procesi ograničeni na određenu lokaciju u tijelu ili mozgu. Odatle osjećaj da se ego nalazi isključivo u mozgu. Takva uvjerenja mijenjaju našu osjetilnu spoznaju, spoznavanje i razumijevanje svijeta, i to ne samo na apstraktnom području znanstvenih teorija, već i na području svakidašnjeg doživljavanja svijeta. Ako živimo kao da su naša tijela izolirani predmeti u mrtvom i praznom prostoru, izgubili smo zdravu vezu jedni s drugim, s biljkama i životinjama, a da se ne spominje i planet. U tom praznom prostoru živi u nama strah da nam energija neprekidno odlazi te da se uporno i ustrajno, a i neizbježno bližimo svojem kraju. Živimo s osjećajem da vrijeme prolazi jednosmjerno iz prošlosti u budućnost, što nam omogućava da se opustimo i odmorimo u beskonačnom bogatstvu sadašnjeg trenutka. Unutar navedenih uvjerenja živimo kao da je um lokaliziran isključivo u glavi te da je upravo zbog toga međusobna povezanost života inače lijepa ideja kojoj u očima konvencionalne znanosti nedostaje svake kredibilitnosti.

Činjenica da u posljednjem desetljeću na ljestvicama najprodavanijih knjiga možemo pronaći djela o teoriji kaosa, hologramima, kvantnoj fizici, kompleksnosti itd., govori da se sve više ljudi pita o ispravnosti postupaka tradicionalne znanosti. Uz to može se spomenuti i činjenica da je tradicionalna znanost nesposobna rješavati svakodnevne, goruće probleme čovjekovog postojanja te mentalnog i fizičkog zdravlja, ludila, smrti i nužde za duhovnom potpunosti.

Za razumijevanje toga, kako su međusobno povezani svijet i naše uvjerenje o tom svijetu, mora se detaljnije razmatrati prirodu osjetilne spoznaje i spoznavanja. Većina neurofiziologa se danas slaže da je spoznaja proces kod kojeg su značaj, motivacija i emocionalan odaziv na dubokoj predsvjesnoj razini. Svjesno spoznaja svijeta, zajedno sa spoznajom vlastitog tijela, uključuje sve već navedene čimbenike na vrlo kompleksan način, koji ubuhvaća milijune informacija. Kao što i sam Vernon Mountcastle, jedan od očeva psihobiologije, kaže: »Svaki od nas je uvjeren da se nalazi neposredno unutar svijeta koji ga okružuje, da osjeća predmete i događaje takve kakvi jesu... Tvrdim, da je sve to iluzija spoznaje... osjećaji su apstrakcije, a ne replika stvarnog svijeta.« (Eccles, J., Popper, K., 1981:264). Ideja ravnodušnog i »nedodirnutog« promatrača je upitna već od samog početka. Time se, zapravo, i pobija slika o nekom neovisnom, objektivnom i vanjskom univerzumu kojeg može mjeriti i opisivati znanost ili neki drugi konceptualni sustav. Nažalost, konvencionalne kategorije zapadne filozofije ovdje »ostavljaju na cjedilu«. Jedino što možemo očekivati je tek da ćemo biti napadnuti kao apologeti krajnjeg subjektivizma. Na toj se točki možemo osloniti na budističku filozofiju. Dihotomija između subjektivnog i objektivnog pretpostavlja apsolutni dualizam kojeg ne možemo unaprijed pretpostaviti, jer je to upravo ono što je stavljeno pod upitnik.

Kad je riječ o budističkoj filozofiji, ne radi se o apstraktnom sustavu, odvojenom od svakidašnjeg života, već o uzročnoj teoriji koja na dualitet ili odvojenost gleda iz perspektive nerazdvojenosti i međusobne suovisnosti. Riječ je o teoriji uzročne prirode mentalnih i perceptivnih procesa. Budistička psihologija ima detaljno razrađen

pogled na to kako se dualistička spoznaja i međusobno ostvarivanje svijeta i ega pojavljuju iz nerazdvojne podloge. Nastala je iz metode meditacije uvida koja je vrlo slična eksperimentalnim pristupima kognitivne znanosti. Pokazalo se da su teorije i eksperimenti budističkih meditanata i suvremenih kognitivnih znanstvenika zajednički u tome, što se konceptualni sustav, koji utječe na našu osjetilnu spoznaju i spoznavanje, nalazi na predsvjesnoj razini.

Budistička analiza doživljavanja rastavlja svaki trenutak u njegove sastavne dijelove. Doživljaj nije nešto trenutno, već se razvija u uzastopnim trenucima u vrlo kratkom razdoblju koje kulminira u svjesno iskustvo. Osjećaj neprekidnosti spoznavanja je posljedica tuge naše pozornosti koja naoko drži zajedno te uzastopne trenutke doživljavanja. Budisti su različito ocjenjivali trajanje doživljenog trenutka. Približna procjena jest da se to dogodi u 1/75 sekunde.

Ukratko će se prikazati kako se zbiva taj proces spoznavanja, kao što tvrde meditantni iz različitih budističkih tradicija. Prvi stadij je aktiviranje pet osjetila, što nije nešto svjesno. To je zapravo predsvjesno prepoznavanje uzoraka. Prethodi svakoj interpretaciji, a predstavlja čak i razlikovanje između unutarnjeg i vanjskog, između ovog i onog. Nakon što se dogodi temeljni rascjep između unutarnjeg i vanjskog te kad dođe do predsvjesne spoznaje o tome, dolazi do reakcije osjećaja na spomenuti uzorak. Osjećaji su potrebni za preživljavanje primitivnih osjećaja ega, unutrašnjosti, koji se već pojavio i određuje koji emotivni podaci mogu sudjelovati pri tome. Emocije su pozitivne, negativne ili neutralne s obzirom na to je li vanjsko uzorkovanje određeno za unutarnji ili nastajući ego kao ugodan, grozljiv ili ni jedno niti drugo. Nakon toga slijedi prvo prepoznavanje razdvojenog ega i prva spoznaja prepoznavanja određenog predmeta s njegovim karakteristikama. Porajući Ja sada obuhvaća predmete kao nešto značajno za svoj opstanak i tu je, zapravo, početak djelovanja koje je potpuno impulzivno. Impulzivan čin se može dogoditi bez prosudbe ili intelektualnog razmišljanja i svijesti.

U sljedećoj fazi počinje projiciranje značenja prema van – faza nazivanja ili konceptualiziranja svijeta. Pojavljuje se prepoznavanje stvarnog predmeta. Stol prepoznajemo kao stol sa svim njegovim obilježjima. Cjelokupan arsenal uvjerenja koje imamo – filozofska, religiozna, ekonomska, politička, osobna ili znanstvena – spremjena su i pripremljena da ih upotrijebimo kod rađanja spoznaje. Na toj je razini spoznaja ujedinjena u koherentan, prepoznatljiv predmet, ideju ili plan – formu s imenom.

Na kraju, savjest, jasnost i točnost unutar koje neposredno prepoznajemo misao ili osjetilnu spoznaju. Obična svijest sadrži na dubljoj razini osjećaj ega koji svaku spoznaju ili misao oboji s kvalitetom »to sam ja i moj svijet«. Svijest na svojim dubljim razinama sadrži osjećaj pozadine iz koje nastaju sve spoznaje. Kao radar, taj osjećaj ispunjuje sve rupe u spoznaji s mutnom, ali prepoznatljivom potpunom. Očuva unutarnji govor i diskurzivno mišljenje koje našem svjesnom životu dijeli sužen osjećaj koherentnosti. Iako se svi ti elementi, od prvog primitivnog osjećaja razlikovanja do konačne svijesti, događaju svaki trenutak doživljavanja, naša je pozornost na toliko niskoj razini da sve zajedno doživljavamo kao povezani i neprekidan tok svijesti.

Otkrića budizma su u skladu sa suvremenim otkrićima kognitivne znanosti, koje uključuju i kognitivnu psihologiju, neurofiziologiju, kompjutorske znanosti, lingvis-

tiku i antropologiju. Neke zajedničke karakteristike predsvijesnog perceptivnog procesa, zajedničke i jednima i drugima jesu:

a. U perceptivnom procesu je diskontinuitet. Procjene trajanja perceptivnog procesa su različite. Kreću se oko 1/10 sekunde ili 100 milisekunde.

b. Percepcija nije neposredna. Ako je podražaj namjerno uzrokovan, postoji određeni vremenski interval između podraživanja i konačnog svjesnog doživljaja percepcije.

c. Nije nužno da se svijest uključi u cjelokupni proces. Vjerojatnost je u većini slučajeva, gdje organizam prima podražaje, a čak i reagira na njih, da svijest uopće nije prisutna. Dakle, ima povremenu i malenu ulogu u cjelokupnoj percepciji.

d. Na percepciju vrlo jako utječe predsvjesna emocionalna osnova i to mnogo više nego što na nju utječe svjestan napor. Čak je i najraniji stadij, prihvaćanje golih emocionalnih podataka, obojen s prethodnim očekivanjima. Proces percepcije ima ciklički značaj i mnogo je manje linearan, uzastopan tijekom percepcije događaja.

Iz opisa percepcije, koji je nastao unutar kognitivne znanosti i tradicionalnih introspektivnih metoda meditacije uvida, možemo vidjeti da se naši osjećaji svijeta i ega rađaju uzajamno iz trenutka u trenutak, a koje svijest niže u neprekidan osjećaj doživljavanja svijeta. Također možemo vidjeti i u kolikoj mjeri naša uvjerenja mogu utjecati na našu percepciju i spoznaju uzajamno nastalog svijeta i ega.

Vratimo se na početno pitanje, što je temelj Naessovog širenja identifikacije i u kolikoj je mjerio stvarljiva? Kao prvo, takva identifikacija nije samo ugodan koncept, već ima i svoj temelj u samoj prirodi percepcije, spoznaje i svjesnosti.

Na drugi dio pitanja moramo pristupiti sa dvije strane. Prvo, otvoreni osjećaj ega o kojem smo govorili, možemo ostvariti samo ako se odrekemo uskog, individualističkog osjećaja ega u kojem se trenutno nalazimo. Kontemplativna tradicija budizma govori upravo o tome – nadilaženje individualnog ega moguće je jedino pri otvorenijem, većem osjećaju identifikacije. Viđenje izvan uskih i ograničenih tendencija, koje nazivamo ego ili ja, moguće je s praksom meditacije pozornosti i svjesnosti koja je zajednička svim duhovnim tradicijama i svim ljudima općenito. Polako se ovisnost o uskom osjećaju ega »smekšava« i tada otkrijemo da se svjesnost širi prema van, tako da postanemo osjetljiviji na prirodni ritam i energije u okolišu. Možemo se uskladiti s većim uzorcima svjesnosti. Kod sudjelovanja u velikoj svjesnosti doživljavamo tijelo kao fokus, a ne više kao »klupčić« ideja koje su smještene u glavi ili vratu. Možda upravo taj veliki krug svjesnosti i energije u kojem smo utjelovljeni i s kojim možemo komunicirati predstavlja različite bogove ljudi i rasa u različitom vremenu i prostoru. Poganske bogove Grka, Rimljana, Skandinavaca, Slavena, Germana, anaszi Sjeverno-američkih Indijanaca i kineksih predaka; kami japanske Šinto tradicije, drale u tibetanskoj tradiciji ili vlastitog Boga u monoteističkim vjerama. Svi oni mogu predstavljati načine kako s Naessovim riječima možemo proširiti horizontale vlastite samo-realizacije.

Najvažnije od svega je osnovna praksa pozornosti kroz koju se mogu omekšati tvrdi i uski rubovi ega. Svetost, ontološka vrijednost kozmosa i svakog njezinog pojedinog dijela i procesa je već prisutna. U svezi toga ne možemo učiniti ništa, iako bismo i mogli. Kako bi se percipirala ta svetost, potrebno se uskladiti unutar cjeline prirodnog svijeta, čiji smo i sami dio.

LITERATURA:

- Bateson, G. (1972). **Steps to an Ecology of Mind**. New York: Ballantine Books.
- Drengson, A., Inoue, Y. (ur.). (1995). **The Deep Ecology Movement**. Berkeley: North Atlantic Books.
- Eccles, J., Popper, K. (1981). **The Self an Its Brain**. New York: Springer International.
- Hayward, J. W. (1987). **Shifting Worlds Changing Minds – Where the Sciences and Buddhism Meet**. Boston: Shambhala Publications.
- Maturana, H. R., Varela, F. J. (1998). **Drevo Spoznanja**. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Trungpa, C. (1988). **Shambhala – The Sacred Path of the Warrior**. Boston: Shambhala Publications.
- Varela, F., Thompson, E., Rosch, E. (1955). **The Embodied Mind – Cognitive Science and Human Experience**. Cambridge: The MIT Press.
- Wats, A. (1989). **On the Taboo Against Knowing Who You Are**. London: Vintage Books.

Prijevod sa slovenskog jezika: Petra Hobljaj

BUDDHISM, ECOLOGY AND SENSORY PERCEPTION

Samo Škrbec

Institute of Ecology, Ljubljana

Summary

"Human beings destroy the environment in a similar way as they destroy each other... recovery and surpassing of this is only possible through a recovery of an individual, elementary connection with the visible world." Chogyam Trungpa.

Premises of a confusing metaphysics have led us to a discrepancy and alienation of thought and body, body and planet, and even to a gap between man and other living creatures. It is important for an ecology to establish and retain the knowledge of our mutual links, i.e. to revitalize the feeling of a mutual interconnectedness between the living and non-living.

Buddhism has developed a number of insights into barriers which continuously appear during an expansion of a limited identification with our own ego. The next barrier can be overcome only when we start to look at the ego as something which is not any more detached from the space in which everything exists, starts and dies. The identification with the phenomenal world as something what we not separated from, demand sincerity and a judgement of heart and intellect. Only from this point on we can start with another perception of the world.

Key words: Buddhism, ecology, perception, sensory perception

BUDDHISMUS, UMWELTSCHUTZ UND SINNESWAHRNEHMUNG

Samo Škrbec

Institut für Ökologie, Ljubljana

Zusammenfassung

"Die Menschen zerstören die Umwelt auf eine ähnliche Weise, wie sie sich auch gegenseitig zerstören... eine Genesung und Überwindung dieses Zustandes ist nur durch die Genesung einer individuellen, elementaren Verbundenheit mit der realen Welt möglich." Chogyam Trungpa.

Die Grundlagen einer verwirrenden Metaphysik haben zu einer Spaltung und Entfremdung zwischen Gedanken und Körper, Körper und Planeten sowie zu einer Trennung zwischen dem Menschen und anderen Lebewesen geführt. Für eine Ökologie ist es ausschlaggebend, die Erkenntnis über die wechselseitige Verbundenheit herzustellen und zu bewahren, d.h. das Gefühl einer gegenseitigen Verbundenheit alles Lebendigen und Nichtlebendigen entstehen zu lassen.

Der Buddhismus entwickelte eine Reihe von Einsichten in die Hindernisse, die bei dem Versuch, die beschränkte Identifikation mit dem eigenen Ego zu erweitern, auftreten. Ein nächstes Hindernis kann erst dann überwunden werden, wenn man anfängt, das Ego als etwas zu betrachten, was nicht mehr von jenem Raum getrennt ist, in dem alles besteht, entsteht und stirbt. Die Identifikation mit der Welt der Erscheinungen als etwas, was von uns nicht getrennt ist, erfordert Ehrlichkeit und eine Beurteilung des Herzens und des Intellektes. Erst von diesem Punkt aus die Welt anders wahrgenommen werden.

Grundausdrücke: Buddhismus, Erkenntnis, Ökologie, Sinneswahrnehmung